

kwartaalschrift ECONOMIE

Tijdschrift voor algemeen- en bedrijfseconomische vraagstukken
jaargang 6 • september 20

Redactioneel

297 Henk Jager
Dollars en pesos onder druk

Artikelen

301 Piet Durieux
Theft en parasitisme

311 Ton van Schaik

Spanning in de tijd: de discussie rond het perspectief

337 Meina Pieter van Dijk

Over het Chinese exportmodel en de internationale financiële crisis

367 Barbara Baarsma

Tien jaar na de val van de muur: een retrospectieve

397 Ben Capoen & Jozef Pacolet

En de dingen die onder het voetlicht van de maatschappij

419 Martijn van Tol & Jan van Gils

Perspectieven voor de Nederlandse economie in de toekomst

Commentaar

449 Albert van der Horst

Rechtspraak en de rol van de rechter in de Nederlandse economie

Verschoont driemaandelijks in
maart, juni, september, december

Garratt

Redactieraad
Joan Muysken (voorzitter)* – Universiteit Maastricht
Pieter Meulendijks (hoofredacteur/secretaris)* – Universiteit van Tilburg
Jan Annaert (hoofredacteur)* – Universiteit Antwerpen
Ludo Cuyvers – Universiteit Antwerpen
Harry Garretsen – Rijksuniversiteit Groningen
Hank Jager – Universiteit van Amsterdam
Ad Kolnaar – Universiteit van Tilburg
Jan Oosterhaven – Rijksuniversiteit Leuven
Luc Sels* – Katholieke Universiteit Rotterdam
Otto Swank – Erasmus Universiteit Gent
Dirk Van den Poel – Universiteit Antwerpen
André Van Poeck – Universiteit Antwerpen
Hans Visser* – Vrije Universiteit Amsterdam
Jef Vuchelen – Vrije Universiteit Brussel

* Kernredactieleden

Bureau redactie

Mevrouw M.J.F. Speekenbrink, Universiteit van Tilburg, Faculteit Economie en Bedrijfs-
wetenschappen, Koopmans Building K 412, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg, tel.
(+31) 134682416, fax (+31) 134683042, e-mail: M.J.F.Speekenbrink@uvt.nl.
Alle stukken bestemd voor de redactie, boeken ter recensie enz. kunnen worden
gezonden aan respectievelijk de Nederlandse hoofredacteur: Dr. Pieter J.F.G.
Meulendijks, Universiteit van Tilburg, Faculteit Economie en Bedrijfswetenschappen,
Koopmans Building K 412, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg. E-mail: Pieter.
Meulendijks@uvt.nl of de Vlaamse hoofredacteur: Dr. Jan Annaert, Faculteit
Toegepaste Economische Wetenschappen, Universiteit Antwerpen, Prinsstraat 13,
2000 Antwerpen. E-mail: Jan.Anaert@ua.ac.be. Alle uiteindelijke bijdragen dienen
elektronisch aangeleverd te worden in MS Word. Tabellen en figuren die in een ander
programma zijn aangemaakt, graag op een aparte file indienen.

Coverontwerp: Els Van Hemelryck

Lay-out: Myriam Depré

Rechten

Garant: Uitgevers nv en de respectieve auteur(s). Alle rechten voorbehouden. Niets
uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of
op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever. Redactie
en uitgever zijn niet aansprakelijk voor de inhoud van de onder auteursnaam
opgenomen artikelen of van de advertenties.

Overleeft het Chinese exportmodel de internationale financiële crisis?

MEINE PIETER VAN DIJK¹

Samenvatting

China heeft zich als een van de eerste landen hersteld van de internationale financiële crisis en de recessie die daarvan het gevolg was. In dit artikel worden enkele fundamentele ontwikkelingen geanalyseerd die er toe kunnen leiden dat de op export gebaseerde hoge economische groei van het verleden niet gehandhaafd zal kunnen worden. Het Chinese exportmodel is volgens Guo en N'Diaye (2009) om een aantal redenen niet houdbaar. In dit artikel wordt naast de door hun genoemde factoren ook gewezen op andere belangrijke factoren, zoals de dalende buitenlandse investeringen in China, terwijl China zelf steeds meer in het buitenland investeert. Ten tweede zal de verzwakking van de financiële sector aan de orde komen. In de derde plaats kan de binnenlandse consumptie alleen stijgen indien de overheid iets doet om de enorme achterstand wat betreft de sociale zekerheid in te lopen. Verder wordt het milieu steeds meer een knelpunt, waarvan de oplossing tot hogere productiekosten zal leiden. China zelf stelt dat het met meer protectionisme te kampen heeft. Tenslotte houden de VS en China elkaar in een houdgreep, waarvoor voorlopig nog geen oplossing is. Er zijn een aantal structurele zwakheden in de Chinese econo-

1. Professor of Water services management UNESCO-IHE Institute for Water education, Professor of urban management at ISS of Erasmus university, POBox 3015 2601 DA Delft The Netherlands m.vandijk@unesco-ihc.org Ik wil graag twee anonieme referenten en prof. Hans Visser bedanken voor hun commentaar.

mie die tijdens deze crisis duidelijker naar voren komen en die continuering van het op export gerichte groei-model onwaarschijnlijk maken.

1 ♦ Inleiding

De vraag die in dit artikel aan de orde komt is hoe de Chinese economie de gevolgen van de internationale financiële crisis ondergaat en er op reageert. In de pers wordt het snelle herstel van de economische groei in China breed uitgemeten, maar de vraag is of van een werkelijk herstel van de economische groei sprake is. Eerst worden de problemen van China geschetst, om vervolgens een aantal ontwikkelingen te analyseren die er op wijzen dat de grenzen van het op export gebaseerde groei model bereikt lijken zijn. Guo en N'Diaye (2009) stellen dat uitbreiding van de export door prijzen te verlagen niet meer mogelijk is omdat dat ten koste van de reeds lage winsten zouden gaan, of nog hogere subsidies zou vereisen. De alternatieven: stijgende productiviteit, meer toegevoegde waarde of een verandering van de samenstelling van de export achten zij ook niet waarschijnlijk.² China zou door het aanzwengelen van de binnenlandse bestedingen uit de crisis moeten komen volgens het Internationale Monetair Fonds (IMF, 2009), omdat het alternatief is door gaan met het opvoeren van de export, maar dan niet naar de vertrouwde regio's (de Verenigde Staten (VS), de Europese Unie (EU) en Zuidoost Azië), maar naar Afrika en Latijns-Amerika waar de koopkracht betrekkelijk laag is.

2 ♦ Stagnatie van de Chinese economie

Volgens de Aziatische ontwikkelingsbank zou eind 2008 de groei in Azië slechts 5 procent bedragen en in India naar 7 en in China naar 9 procent dalen (ADB, 2009). Vervolgens maakte het IMF bekend dat de Chinese groei van 9,3 naar 8,5 zal dalen (China Daily, 8-11-2008). Februari 2009 worden de economische groei cijfers voor China voor 2009 door het IMF opnieuw bijgesteld. De groei zou op 6,7 procent uitkomen. De meest recente cijfers van de Chinese overheid zijn echter alweer 8,9 procent groei op jaarbasis (gemeten

2. Hui (2008) merkt al op dat: "in China the decentralization of regulatory authority of the state accelerates overinvestment among local economic agents and hence more competition, which results in a source of potential instability".

voor het derde kwartaal van 2009). Dit resultaat is echter in belangrijke mate het gevolg van een ambitieus stimuleringsprogramma dat hieronder aan de orde zal komen.³ Volgens schattingen zou dat programma goed zijn voor 15 tot 17 procent van het nationaal inkomen (Financial Times, 22-10-2009).

De internationale vraaguitval ten gevolge van de financiële crisis heeft tot een sterke daling van de Chinese export en invoer geleid. Eind 2008 ging dat om een daling van de export van 40 procent per maand ten opzichte van een jaar daarvoor, terwijl voor augustus 2009 de daling 23 procent zou zijn geweest, vergeleken met het jaar daarvoor (NRC, 14-10-2009). China probeert om die internationale vraaguitval op te vangen door de lokale consumptie te verhogen door bij voorbeeld de lonen en uitkeringen die de overheid betaalt te verhogen en de overheidsbestedingen op te voeren. Voorlopig stelden ook in China consumenten grote aankopen uit, terwijl particuliere ondernemers proberen de lonen te verlagen om minder mensen te hoeven te ontslaan. De problemen in China zijn sterk regionaal geconcentreerd. Het gaat met name om een vermindering van de export uit de Pearl en Jiangtze River Deltas. Dat treft vooral arbeiders afkomstig uit provincies in het binnenland.⁴ Aanvankelijk gingen veel speelgoed fabrieken en later schoenenfabrieken failliet, maar in de Chinese pers wordt ook over een terugslag in de scheepsbouw- en machine industrie gesproken (China Daily, 8-11-2008). Als redenen daarvoor worden, naast de financiële crisis, de Olympische spelen, de zware sneeuwstormen in het begin van 2008 en de aardbeving in Sichuan in mei 2008 genoemd.

23 miljoen Chinezen zouden hun werk verloren hebben in de textiel, speelgoed en meubelfabrieken (Financial Times, 25-8-2009) en terug moeten naar het platteland. Dat zou zo'n 20 procent van de minimaal 130 miljoen arbeiders zijn die het laatste decennium van het platteland naar de steden zijn getrokken om daar werk te vinden. In China worden deze mensen in de officiële werkloosheidsstatistieken niet mee gerekend. Ze dienen gewoon terug gaan naar het platteland, waar echter niet voldoende land of werk beschikbaar is. Dit betekent ook dat de stroom nieuwe migranten voorlopig af zal nemen omdat het moeilijk-ker wordt werk in de stad te vinden.

3. De Financial Times (12-8-2009) meldt dat de groei in juli 2009 al weer lager uitviel omdat de door de overheid gecontroleerde banken instructies hadden gekregen: "to rein in excessive lending". Het volume aan nieuwe leningen nam daar door met 77 procent af ten opzichte van de maand juni.

4. Chang (2009) geeft een indringende analyse van het leven van vrouwen die in fabrieken werken.

De officiële geregistreerde stedelijke werkloosheid is iets gestegen (tot 4,3 procent) in het tweede kwartaal van 2009 (China Daily, 25-7-2009). Het zijn vooral de 6,1 miljoen dit jaar afgestudeerde jongeren die moeite hebben om banen te vinden (Financial Times, 25-8-2009), maar die zitten nog niet in het stedelijk werkloosheidscijfer. Vanwege deze groep zijn de Chinese autoriteiten bang voor meer arbeidsonlusten (Wall Street Journal, 23-12-2008).⁵

Gedurende de eerste helft van 2008 zijn 60.000 kleine en middelgrote bedrijven in China opgehouden te produceren. In de tweede helft van 2008 zijn 80.000 bedrijven gesloten. En dat is dan alleen nog maar in het power house van China, de Pearl River Delta bij Hong Kong. Daar staan in het derde kwartaal van 2008 103.000 nieuwe bedrijven in deze regio tegen over, maar dat zijn vooral high tech bedrijven, die geen werkgelegenheid bieden voor de talloze ongeschoolde werklozen. Andere indicatoren dat het minder gaat in China zijn berichten in de lokale pers dat de budgetten van de verschillende overheden niet meer automatisch ieder jaar met 5 procent verhoogd worden.

Het zijn vaak lokale overheden in de steden in het oosten die de werkloze arbeiders enige steun verschaffen (China Daily, 7-11-2008). Die steden reageren op de crisis door meer in infrastructuur te investeren. In 2009 is de Chinese bevolking ook meer gaan consumeren. De inkomens van de stedelijke bevolking zijn namelijk met 10,5 procent gestegen in de eerste negen maanden van 2009, meer dan de economie zelf en daarmee is een deel van de vraaguitval uit het buitenland gecompenseerd. Kuijs (2006) wijst er op dat er in China relatief veel gespaard en geïnvesteerd wordt en dat de besparingen en investeringen slechts geleidelijk zullen dalen in de komende 20 jaar. Dat heeft te maken met de te wachten vergrijzing, die in China extra hard aankomt door het één kind beleid dat sinds de jaren zeventig gevoerd is. Hoge besparingen zijn nodig omdat de sociale zekerheid in China niet meer collectief geregeld wordt. Pensioenen zijn er niet of erg laag, goede huisvesting, onderwijs en gezondheidszorg zijn relatief duur. Het gevolg is dat gezinnen tot 40 procent van hun inkomen sparen en omdat er voor particuliere bedrijven moeilijker aan krediet te komen is en de winstmarges klein zijn wordt er ook veel gespaard door bedrijven (Kuijs, 2006).

Om de binnenlandse bestedingen te stimuleren biedt de overheid allerlei producten goedkoper aan. De koopkracht is ook gestegen omdat er in de eerste helft van 2009 nog sprake was van dalende prijzen. Die deflatie begon in juli 2009 om te slaan in inflatie (China

5. De Financial Times (22-12-2008) koppt: Beijing prioritizes employment for graduates to head off unrest.

Daily, 28-7-2009). Andere maatregelen die genomen werden om de binnenlandse consumptie op te voeren betreffen een verhoging van de overheidspensioenen, het invoeren van pensioenen een hogere toelage voor lage inkomens en het uit delen van vouchers in sommige steden (China Daily, 28-7-2009). De bevoeking werd ook gestimuleerd om kleine auto's te kopen door een belastingverlaging.

3 ♦ China kondigt een reddingsplan aan om de economie te stimuleren

In november 2008 presenteert China een ambitieus reddingsplan in China. Het was duidelijk dat er zwaar weer op komst was. De Chinezen hoopten de economische groei te kunnen handhaven door veel te investeren, met name in infrastructuur. Tabel 1 vat de maatregelen samen die werden aangekondigd voor 2009 en 2010.

TABEL 1 Procentuele verdeling het eerste Chinese stimuleringsplan van ruim 500 miljard dollar

Uitgave categorie	Aandeel (%)
Infrastructuur: spoorwegen, snelwegen, vliegvelden en elektriciteitsnet	45
Herstel activiteiten na de aardbeving in de Sichuan provincie	25
Plattelandsontwikkelings- en infrastructuurprojecten	9,25
Ecologische en milieu activiteiten	8,75
Huisvestingsprojecten	7
Innovatieactiviteiten	4
Gezondheidszorg, cultuur en onderwijs activiteiten	1

Bron: Wall Street Journal (28-11-2008)

Begin 2009 kondigde de Chinese eerste minister aan dat er over een tweede stimuleringspakket werd na gedacht (Financial Times, 2-2-2009). Het tweede pakket van fiscale stimuleringsmaatregelen zou de groei van de economie op 8 procent moeten houden. Het eerste reddingsplan voor de economie is al enorm. 500 miljard dollar extra uitgeven in twee jaar, is niet veel minder dan de 800 miljard die president Obama na zijn verkiezing van het congres kreeg, terwijl de Amerikaanse economie bijna vier maal zo groot is. Het Chinese plan betreft vooral de aanleg van extra wegen en spoorwegen. De vraag is of het allemaal additionele middelen zijn, of dat dit geplande projecten zijn, die naar voren wor-

den gehaald? Een groot deel van het programma wordt gefinancierd met leningen. In totaal zou er voor 409 miljard dollar aan leningen zijn verstrekt (Financial Times, 25-8-2009).

4 ♦ Factoren waardoor de Chinese groei minder zal worden

De hoge economische groei van rond de tien procent per jaar die China sinds 1978 heeft gekend kan niet eendeloos door gaan. Factoren die er toe zouden kunnen leiden dat die hoge economische groei in China minder wordt zijn milieuproblemen, files, vervreemding tussen het regime en de bevolking, looneisen, een revaluatie, tegenvallende inflatie, migratie, oorlog met Taiwan, regionale autonomie bewegingen en terug lopende buitenlandse investeringen (Van Dijk, 2008). Nu is de economie minder snel aan het groeien, maar niet zozeer vanwege deze redenen, maar omdat China last heeft van de internationale financiële crisis en de daardoor dalende vraag naar Chinese producten. Ondertussen is de internationale context veranderd. Ik wil met name in gaan op de verandering in de kapitaalstromen. Daarna komen de mogelijke verzwakking van de financiële sector, de noodzaak om milieubeleid te voeren, de echte of vermeende toename van het protectionisme en de houdgreep waarin de VS en China elkaar houden door een dollaroverschot in China en een enorm betalingsbalans tekort van de VS aan de orde. Dit alles gaat gepaard met een toenemend aantal onlusten, die het gevolg zijn van de toegenomen mondigheid van de bevolking onvrede tonen over de huidige crisis en de rol van de overheid daarin.

Er is er in China geen vrije pers, de bevolking heeft niet onbeperkt toegang tot het internet en er zijn allerlei restricties op reizen. Met name het beter opgeleide deel van de bevolking heeft problemen met dat soort vrijheidsbeperkingen. Hoewel het aantal geregistreerde protestacties niet meer zoals vroeger bekend wordt gemaakt zijn er indicaties dat het aantal protesten tegen het overheidsbeleid is toegenomen (China Statistical Yearbook, 2007). Daarmee komt de stabiliteit van China in gevaar. Kranten rapporteren de acties van werklazen en schrijven over gevangenisstraffen voor burgers die geprotesteerd hebben tegen het in beslag nemen van hun huizen (IHT, 31-7-2009), maar ook over het doden van een manager van een fabriek die aankondigde dat er veel mensen ontslagen zouden worden (China Daily, 27-7-2009). Nog duidelijker blijkt het toegenomen protest uit de gewelddadige reactie van de overheid op gebeurtenissen die als een aanslag op de 'stabiliteit' worden gezien, zoals de onlusten in Tibet in 2008 en in Xinjiang in 2009 (Financial Times, 13-8-2009). De mondigere wordende Chinese burger durft de overheid nu ook aan te kla-

gen en daarover wordt zelfs in de officiële pers gesproken: 'Government taken to court over pollution'.⁶ Het gevolg is dat een aantal Chinese provincies nu giftige loodfabrieken sluit of nauwkeuriger controleert (Financial Times, 22-8-2009).⁷ De factoren die er toe kunnen leiden dat de op export gebaseerde hoge economische groei van het verleden waarschijnlijk niet gehandhaafd zal kunnen worden zullen nu aan de orde komen.

5 ♦ Dalende buitenlandse investeringen in China

De buitenlandse investeringen in China zijn in 2009 zo'n 40 procent gedaald, ten opzichte van het maximum van 60 miljard dollar dat in 2008 binnen kwam. De verwachting is dat China zal proberen meer buitenlandse investeringen aan te trekken.⁸ Veel internationaal opererende bedrijven vinden dat ze in China aanwezig moeten zijn want China is een grote markt die snel groeit en die je niet mag missen. 1,3 miljard mensen die jaarlijks tien procent meer uit te geven heeft, daar droomt iedere ondernemer van.

Chinese bedrijven zijn recentelijk een belangrijke investeerder in het buitenland geworden. De buitenlandse investeringen in China zijn echter nog steeds een veelvoud van wat China zelf in het buitenland investeert. Er zijn goede argumenten voor die buitenlandse investeringen in China te geven, maar er zijn ook kanttekeningen bij te maken. Zo is er de onzekerheid wat China met de economie echt wil. Het land is sinds 2003 lid van de Wereldhandelsorganisatie (WTO) en kan het dus niet zo maar bedrijven nationaliseren of het leven moeilijk maken, zoals Rusland dat bij voorbeeld doet, maar China is ook erg nationalistisch en wil dus vooral Chinese bedrijven stimuleren. Dat blijkt met name tijdens de huidige internationale financiële crisis, waar soms zelfs de angst voor sluitende hernationalisatie wordt uitgesproken (Financial Times, 20-8-2009).

6. "The case marks first time state sued by an environmental interest group" (China Daily, 31-7-2009).

7. Ten gevolge van deze Chinese milieumatregel is de prijs van loodproducten in de wereld gestegen.

8. Volgens sommige bronnen omdat China nog een van de weinige plekken is om geld veilig te parkeren (NRC, 13-10-2008). Geld heeft er namelijk weinig last van inflatie, profiteert van de nog steeds hoge economische groei en wordt meer waard indien de yuan door gaat met in waarde te stijgen ten opzichte van dollar en euro.

6 ♦ Toenemende Chinese investeringen in het buitenland

China is al in de jaren tachtig begonnen om op kleine schaal strategisch belangrijke investeringen in het buitenland te doen. Al in 1992 werden de Chinezen echt internationaal actief en in 1996 bedroeg de totale hoeveelheid Chinese buitenlandse investeringen al 17 miljard dollar (UNCTAD, 2008). De toename van de Chinese investeringen in het buitenland bedroeg in 2001 al meer dan 6 miljard dollar. In die tijd begonnen de westerse media er aandacht aan te besteden. Er waren al Chinese investeringen in de jaren tachtig en negentig, maar het aantal overnames en de daarmee gemoeide bedragen zijn snel toe genomen. In 2005 had China in totaal bijna 55 miljard dollar in het buitenland geïnvesteerd. Deze ontwikkeling betekent dat het enorme overschot aan dollars dat China in de loop der jaren verdiend heeft nu wordt benut. We lezen nog dagelijks berichten in de krant over nieuwe Chinese deelnemingen in buitenlandse bedrijven.

China heeft een aantal argumenten om zelf in het buitenland te investeren. Het land heeft een enorm overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans omdat het al jaren meer exporteert dan dat het importeert. Gecombineerd met een enorme instroom aan buitenlandse kapitaal beschikt China over meer dan 2000 miljard dollar aan vreemde valuta's. Met deze door hard werken en exporteren verdiende deviezen moet China iets doen. De Chinese overheid gaat vaak strategisch te werk en kwam in 2002 met de zogenaamde 'go-out policy' om Chinese bedrijven te stimuleren in het buitenland te investeren. Dit beleid kwam op het juiste moment, omdat China de toevoer van grondstoffen zeker wil stellen en het land nieuwe markten wil ontwikkelen om niet te zeer te afhankelijk te zijn van de Verenigde Staten en Europa. Tot nu toe werden er met die dollars meestal Amerikaanse obligaties gekocht om rente te ontvangen. Recentelijk heeft China een aantal beleggingsfondsen opgericht (zogenaamde Sovereign wealth funds, net als Noorwegen, Saoedi-Arabië en Singapore), die als taak hebben een hogere rente te realiseren dan wat het land voor Amerikaanse staatsobligaties krijgt. Het doel van de Chinese overheid met sovereign wealth funds is om de beleggingen gemiddeld 14 procent rente per jaar te laten realiseren. Dat gebeurt met de officiële steun van de overheid.

De verdiende dollars worden overal in de in Europa en de VS, maar ook in Latijns Amerika en Afrika geïnvesteerd. Van Dijk (ed., 2009) concludeert dat het bij de investeringen in Afrika vooral gaat om banen in China te creëren en te zorgen dat de Chinese economie niet gaat haperen door een tekort aan grondstoffen of aan afzetmarkten. China afficheert zich zelf in deze landen als een ontwikkelingsland, dat er niet op uit is om andere landen uit te buiten, maar dat naar win win situaties zoekt en daarbij een andere benadering volgt

dan de Europese koloniale machten. Daar valt wel wat op af te dingen, maar China's hoge economische groei heeft ook geresulteerd in een grotere vraag naar grondstoffen en dus in hogere grondstofprijzen. Die hebben veel Afrikaanse en Latijnsamerikaanse landen geholpen aan hoge economische groei cijfers tussen 2000 en 2008. Door de huidige recessie zijn echter zowel de vraag naar, als de prijs van grondstoffen weer flink gedaald.

Ten slotte investeert China in het buitenland om aan moderne technologie te komen en een groter deel van waardeketen tussen grondstoffen en eindproduct te kunnen controleren. De overname door het Chinese computerbedrijf Lenovo van IBM PC is een mooi voorbeeld van meer controle over de waardeketen. Nu worden Chinese computers in het buitenland vaak als IBM verkocht. Eind 2008 meldde Lenovo verliezen en reorganisaties, dus of de overname een succes is is niet zo zeker. Het was zeker een huzarenstukje. Niet langer leverde Chinese bedrijven vooral onderdelen aan andere computer producerende bedrijven, nu controleert dat bedrijf zelf de hele waarde keten van de onderdelen tot het eindproduct, van de markt voor grondstoffen tot de consumenten markt.

Westerse landen wisten niet zo goed hoe op dit nieuwe verschijnsel te reageren. Zolang het olie-investeringen in Afrikaanse landen (voornamelijk in Soedan, Angola en Nigeria) betrof, of investeringen in de mijnbouw (bijv. de overname van een kopermijn in Zambia) was het een ver van mijn bed show. Opvallend was dat de Chinezen vooral in landen investeerden waar westerse bedrijven niet wilden (of mochten) zitten (bij voorbeeld in Angola en Soedan; Van Dijk, ed., 2009). De vraag is hoe China met het conflict in Darfur en de verkiezingen in Zuid-Soedan zal om gaan, of met opstandige bevolkingsgroepen in de Niger delta in Nigeria. Dit zijn twee landen waar China deelneemt aan de olieproductie.

Toen die Chinese buitenlandse investeringen ook westerse bedrijven en landen betroffen werd er gemord. Werd onze technologie, of olievoorraad niet gestolen? Gaat de werkgelegenheid geheel naar China? Voorbeelden van het laatste zijn een failliete staalfabriek in Duitsland die steen voor steen naar China werd overgebracht (Kynge, 2006) en meer recente de failliete Rover autobouwfabriek uit Engeland, die nu in Nanjing weer is opgebouwd en auto's produceert.

Het Congres in de Verenigde Staten ging zich met het onderwerp bezig houden in verband met de overname van een Amerikaans oliebedrijf. Er werd prompt geen toestemming gegeven om dit bedrijf aan een Chinees overheidsbedrijf te verkopen. De strategische belangen voor de Verenigde Staten wogen te zwaar om een dergelijke transactie door te laten gaan. Naast het argument dat het om strategisch belangrijke activiteiten zou gaan werd ook vreemd opgekeken tegen het aankopen van particuliere bedrijven door een over-

heidsbedrijf. Is dat een vorm van nationalisatie?

Het westen doet soms moeilijk over Chinese investeringen, maar Latijnsamerikaanse en Afrikaanse landen willen graag dat er in hun land geïnvesteerd wordt (respectievelijk Ellis, 2009 en Alden, 2007). China doet bij voorbeeld niet erg veel in Tanzania, maar Tanzania probeert bewust Chinese investeerders aan te trekken (box 1). In 2008 is China de belangrijkste handelspartner van Afrika geworden met voordelen voor beide partijen volgens Broadman (2006).

BOX 1: Pogingen van Tanzania om Chinese investeringen aan te trekken

Tanzania wil meer joint ventures met Chinese bedrijven. Hoewel de Chinezen vooral geïnteresseerd zijn in Tanzaniaanse grondstoffen en het verkopen van Chinese producten in Tanzania kwam er augustus 2006 een Chinese missie op bezoek die de belofte deed dat er ook geïnvesteerd zou worden. Volgens de Guardian (24-8-2006) heeft de Tanzaniaanse vice-president zelfs overheidsteun toegezegd voor Chinese investeringen die binnen de Tanzaniaanse prioriteiten liggen. De Chinezen wilden vooral investeren in de industriële sector, in de mijnbouw, landbouw en irrigatie en China zal Tanzania helpen met de ontwikkeling van een Export Processing Zone. Hoewel de prioriteiten van de twee landen niet hetzelfde zijn hebben China en Tanzania recentelijk toch een handelsverdrag gesloten (Trouw, 17-2-2009). De afspraken betreffen het wegnemen van bureaucratische belemmeringen voor beleggers, het verstrekken van leningen aan boeren voor de aankoop van landbouwverklaringen, het te werk stellen van Chinese vrijwilligers in Tanzania en het sturen van Chinese adviseurs voor de ontwikkeling van infrastructuur op het eiland Zanzibar.

Uit onderzoek is gebleken dat Chinese bedrijven die in het buitenland investeren vooral op zoek zijn naar nieuwe markten. Verder vinden ze het heel belangrijk om op deze manier aan moderne technologie te komen en ervaring op te doen met westerse management methoden. Als laatste belangrijke reden voor buitenlandse investeringen noemen hierover geïnterviewde Chinese ondernemers de moordende concurrentie in China zelf (Van Dijk, ed., 2009).⁹ Men wil graag geld in het buitenland verdienen waar de concurrentie niet zo hevig is en de winstmarges groter zijn.

9. Howell (2006) merkt ook op dat: "the intense rivalry between local economic actors for markets, resources and foreign investment not only produces contradictory developmental outcomes but also undermines the political and administrative capacity for fundamental social and economic transformation."

7 Chinese beleggingen in buitenlandse bedrijven en beurzen

Het Chinese beleid is niet alleen bedoeld om strategisch goed gekozen bedrijven in het buitenland over te nemen, maar ook om aandelen te kopen van westerse bedrijven. Het doel hiervan is een hoger rendement te realiseren dan op Amerikaanse overheidsobligaties, waarin China ongeveer 700 miljard dollar heeft geïnvesteerd. De rente daarop is misschien 3 à 4 procent, maar gaat steeds meer naar beneden. Bovendien heeft China verlies geleden doordat de dollar geleidelijk minder waard is geworden.

China heeft een deel van de dollar reserves in goud belegd, waarin men blijkbaar meer vertrouwen heeft dan in de dollar, of zelfs de yen of de euro. Verder dringt China er bij het IMF op aan het gebruik van andere internationale reserve valuta's te stimuleren. Gedacht wordt aan 'special drawing rights' (SDRs), de papieren valuta waarmee het IMF al jaren op beperkte schaal werkt. Deze suggestie is ondertussen overgenomen door het bestuur van het IMF (IMF, 2009). China wil ook mee doen met een Zuidoost Aziatisch fonds dat een soort IMF voor de regio moet worden. Verder wordt het gebruik van de nog niet volledig inwisselbare Yuan (renminbi) gepromoot. China doet dat bij voorbeeld door met sommige ontwikkelingslanden akkoorden te sluiten die de Yuan inwisselbaar maken (bij voorbeeld met Argentinië, Brazilië, Hongkong, Indonesië, Maleisië, Wit Rusland en Zuid-Korea). Ten slotte zijn 'grondstoffen voor China ook een alternatief voor de dollar' (Financiële Dagblad, 22-6-2009). Het land legt niet alleen grote voorraden grondstoffen aan in tijden dat de prijzen weer laag zijn, het investeert ook actief in buitenlandse mijnen en oliebedrijven.

China's 'sovereign wealth funds' mogen honderden miljarden dollars investeren, als ze maar een beter rendement maken en het wisselkoersrisico spreiden (Bakker, 2008). Deze fondsen hebben tot nu toe nogal pech gehad met deze beleggingen. Investeringen in bedrijven als Blackstone (vermogensbeheer), Morgan Stanley (investeringsbank) en Rio Tinto (ijzererts) hebben nogal wat aan waarde verloren door de huidige financiële crisis. Ook de investering door de Chinese verzekeringsreus Ping An in de Fortis bank heeft vooral tot verliezen geleid. Bovendien heeft China een groot aantal bilaterale investeringsovereenkomsten af gesloten (bilateral investment treaties of BITs; Berger, 2008). Die overeenkomsten creëren een juridisch kader voor investeringen over en weer. Door de stagnatie in de Doha of Millennium ronde van de Wereldhandelsorganisatie hebben veel landen voor dit soort bilaterale overeenkomsten gekozen, die wederzijdse investeringen zullen vergemakkelijken.

Hoe moeten we tegen deze sterk gestegen buitenlandse belggingen aan kijken? Het is mijns inziens gewoon globalisering. ABN-AMRO werd ook aan een buitenlandse consortium verkocht en die bank kocht zelf een paar jaar eerder een Italiaanse bank. Hierboven bleek dat het westen grote bedragen in China investeert, dus waarom dan een moreel oordeel vellen indien China hetzelfde doet. Nederland heeft met de Verenigde Oost-Indische Compagnie de multinational ongeveer uitgevonden en de VOC investeerde uitgebreid overzee. Voor China is het voordeel van dit soort investeringen groot omdat het land op die manier toegang tot technologie, markten of goedkope grondstoffen krijgt. Deze Chinese investeringen bevorderen ook de concurrentie. Ze drijven de prijzen van aandelen omhoog, waarvan alle aandeelhouders profijt hebben. Ten slotte betekent het dat China steeds meer deel wordt van de internationale gemeenschap en veel belang krijgt bij een goed functionerende wereld economie.

De Chinese investeringen in het buitenland zijn gestegen en dit gaat door ondanks de huidige financiële crisis, omdat bedrijven nu relatief goedkoop zijn. Er is echter niets nieuws aan de hand indien we ons herinneren dat Japan al in de jaren zestig begon allerlei westerse bedrijven op te kopen en Korea hetzelfde deed in de periode 1980-2000. De buitenlandse investeringen van Korea groeiden gemiddeld 27 procent per jaar in die periode. Later verkocht vooral Japan weer heel veel van deze investeringen, in het bijzonder in de jaren negentig toen de Japanse economie stagneerde en de buitenlandse investeringen toch niet opbrachten wat men er van verwachtte.

8 ♦ Verzwakking van de financiële sector

Door het ruime fiscale beleid en druk van de overheid op de banken om geld uit te lenen is er sprake van een stortvloed van nieuw krediet in China die de overheidsbanken waarschijnlijk zullen opzadelen met een groot aantal slechte leningen. Dat geld is ook niet allemaal geïnvesteerd, maar ook consumptief en speculatief aangewend. Dat is gebleken is uit de gestegen koersen van de beurs in Sjanghai (daar zou 20 procent van de verschaafte leningen terecht zijn gekomen; Financial Times, 25-8-2009), een stijging van het aantal verkochte auto's naar 12 miljoen (in 12 maanden, onder andere door een belastingverlaging

voor kleine modellen; South China Morning Post, 31-7-2009) en de stijging van de omroerend goed prijzen (30 procent van de verschaafte leningen; Financial Times, 25-8-2009).¹⁰ Recentelijk heeft de overheid op de vergroting van de liquiditeit gereageerd door lenen weer iets moeilijker te maken (International Herald Tribune, IHT, 31-7-2009), maar de vraag is wat het negatieve effect daarvan voor de Chinese economie zal blijken te zijn. Zonder krediet worden er geen banen gecreëerd.

China heeft in het verleden vaak nieuw leningen verstrekt in plaats van de oude die niet kon worden afgelost, maar dit leidt niet tot de noodzakelijke herstructurering van de economie om internationaal te kunnen concurreren. Securisatie van leningen is ook mogelijk om de banken weer mogelijkheden te bieden nieuwe leningen uit te geven. Maar securisatie van slechte leningen is vragen om moeilijkheden (J. Foley in NRC 22-10-2009). De vergrote liquiditeit kan bijdragen aan het vormen van bubbles, met name in de aandelen en onroerend goed markten en leidt tot inflatie, wat tot een stijging van de rente kan leiden, met een negatief effect op het doen van investeringen. De belangrijkste vraag is of de verschaafte leningen ooit terug betaald zullen worden, of dat het niet terug betalen de financiële sector verder zal verzwakken.

9 ♦ Een ander milieubeleid

China is bekend vanwege een laks milieubeleid. Van Dijk en Zhang (2005) hebben uitgekend dat twee procent van de groei gebruikt zou moeten worden om verslechtering van het milieu te voorkomen. Daar was China tot nu toe niet toe bereid. Toch is er beweging in het Chinese standpunt. Zo werd recentelijk bekend dat China wel rekening wil houden met CO₂ uitstoot, zij het zonder specifieke doelstellingen te willen noemen. Belangrijk is dat de Chinese bevolking de vervuiling niet meer pikt zoals bleek uit het sluiten van een aantal lood smelterijen en het recentelijk kiezen van een andere locatie voor een olieraffinaderij in de Pearl River Delta. Dat zijn ingrepen die geld kosten en deels ten koste van de groei zullen gaan. In Guangzhou, de hoofdstad van de Guangdong provincie wil men zelfs een file belasting invoeren (congestion tax; China Daily, 31-7-2009). Ten slotte heeft China een hogere belasting op brandstof ingevoerd met het doel het gebruik er van en de emissie van CO₂ te beperken (Financial Times, 6-12-2008), die ook kostenverhogend zal werken.

10. Dat heeft er toe geleid dat China in 2009 de grootste markt voor automobielen is geworden en op dit punt de VS dus al heeft ingehaald.

10 ♦ Echte of vermeende toename van het protectionisme

De Chinezen klagen zelf dat het protectionisme is toegenomen in de rest van de wereld en dat China daardoor belemmerd wordt om meer te exporteren. Het buitenland neemt China echter kwalijk dat bepaalde markten voor Chinese bedrijven gereserveerd zijn. Het gevolg is een veel groter aantal klachten bij de wereldhandelsorganisatie. De VS en India worden met name in de Chinese pers genoemd als steeds protectionistischer. Gewezen wordt op het toenemend aantal anti-dumping, anti-subsidie en 'special protection cases' dat bij de WTO wordt ingediend (China Daily, 31-7-2009). De EU en de VS samen zouden het laatste jaar 77 klachten hebben ingediend. Ook klaagt China over het groene protectionisme en met name over een 'carbon tariff' dat de VS overweegt. Verder heeft de VS een tarief ingevoerd op Chinese banden (Financial Times, 3-6-2009). Andere voorbeelden van protectionisme betreffen India en gaan met name over de staal, textiel en chemische producten uit China, die India zou willen weren (China Daily, 31-7-2009). De WTO wil dat China's grenzen open gaan voor films, buitenlandse muziek, games en boeken (NRC, 13-8-2009). De VS hebben bij het laatste bilaterale overleg met China toegezegd dat het enkele beperkingen op de export van hi-tech producten zal versoepelen (China Daily, 30-7-2009). Export van hi-tech draagt wel het risico in zich dat de technologie in Chinese handen komt, maar zal in ieder geval op korte termijn de handelsbalans met de China verbeteren.

Een voorbeeld van het werken van de comparatieve kosten theorie is dat deze zomer China er de voorkeur aan gaf goedkoop staal te importeren in plaats van duur staal zelf te fabriceren (Winters, 1995). Dit had te maken met de hoge prijzen van ijzererts die Chinese producenten op de spotmarkt moesten betalen omdat China geen overeenstemming had bereikt met Australische en Braziliaanse ijzererts producenten over de voor ijzererts gedurende 2009 te betalen prijs.

11 ♦ De VS en China houden elkaar in een houdgreep

De Amerikanen hebben onder Bush II zeer boven hun stand geleefd en de regering heeft deze uitgaven gefinancierd door obligaties uit te geven. China kocht deze om de Amerikaanse vraag naar Chinese producten op peil te houden en Amerika wilde de Chinese dollars terug om door te kunnen gaan met meer uitgeven, onder andere in Irak en Afghanistan. Ondertussen maanden de Amerikanen de Chinezen om te revalueren, waardoor hun

producten duurder zouden worden en er minder geëxporteerd zou worden. De Chinezen maanden de Amerikanen om minder uit te geven, minder te lenen en minder CO₂ te produceren. Allemaal terechte aantijgingen, maar Amerikanen namen massaal goedkope hypotheeken, de banken accepteerden een negatief saldo op hun creditcard rekening en nu zitten we met een internationale financiële crisis.

De vorige minister van Financiën van de Verenigde Staten, Paulson, heeft de Chinezen herhaaldelijk gezegd dat het uit moest wezen en China moest revalueren. Het resultaat was een zeer beperkte revaluatie. Verrassend is dat de nieuwe Amerikaanse minister van Financiën Geithner nog veel duidelijker heeft gezegd dat China de yuan manipuleert en dat dat protectionistische reacties opwekt in de Verenigde Staten (Financial Times, 24-1-2009). Dit is weinig diplomatieke taal en betekent dat de nieuwe Amerikaanse regering een risico neemt, namelijk dat de Chinese economie verder achteruit kan gaan en dat daarmee de in China gekochte rust (u krijgt ieder jaar tien procent meer loon, maar dan moet u het communistisch systeem aanvaarden), niet meer zou werken. De Chinese overheid wil stabiliteit en geen arbeidsonlusten, of demonstraties in regio's die meer autonomie willen, zoals Tibet en het Islamitische westen van China. Een ander risico is dat China probeert van zijn dollars af te komen en op houdt Amerikaanse obligaties te kopen. Dan gaat in de VS de rente omhoog en is het onduidelijk hoe Obama zijn stimuleringsplan moet financieren!

Het probleem is breder dan een strijd over een gemanipuleerde wisselkoers. Het gaat volgens Martin Wolf veeleer om de binnenlandse uitgaven in China. Hij berekent dat de binnenlandse Chinese uitgaven tien procent moeten stijgen om het overschot op de betalingsbalans te laten verdwijnen (of indien China 10 procent groei wil halen moeten de uitgaven 12 procent omhoog, wat een hele prestatie zou zijn; Financial Times, 30-1-2009). Om te bereiken dat de Verenigde Staten hun uitgaven naar beneden aanpassen en China naar boven zou het beste multilateraal overleg gepleegd kunnen worden volgens Wolf. Hij vindt dat de opmerkingen van Geithner te veel de nadruk leggen op de wisselkoers, in plaats van op het belang om de binnenlandse bestedingen te laten toenemen. Overheden moeten er voor zorgen dat er geen deflatie komt, een probleem waarmee Japan tot voor kort te kampen had. Bovendien moet er voor gezorgd worden dat het mogelijk blijft voor investeerders om aan kapitaal te komen. Als banken niet meer aan elkaar, noch aan klanten geld willen lenen zal er zeker geen economische groei komen. Ten slotte benadrukt Wolf dat het ons aller belang is dat ook de opkomende economieën blijven groeien. Wolf verwacht dat niet alleen van de Chinezen, maar hoopt dat alle landen die er financieel goed voor staan iets zullen doen om hun binnenlandse consumptie aan te moedigen. Hij is zelfs voorstander van belastingverlaging om de vraag maar op peil te houden!

12 ♦ China als motor van de groei?

De vraag wordt wel gesteld of de Chinese groei als locomotief voor de wereldeconomie kan dienen. Hoewel het effect van de investeringen van China op westerse beurzen wel positief is leidt China's huidige hoge groei niet tot een grote stijging van de internationale vraag behalve de vraag naar grondstoffen. China is recentelijk Duitsland als grootste exporteur voorbij gestreeft (NRC, 26-8-2009). Gegeven de beperkte omvang van de Chinese economie (die nog steeds achter de VS en Japan komt) kan niet verwacht worden dat de Chinese economische groei de rest van de wereld uit een recessie zal trekken. Indien de wereldeconomie door China gestimuleerd zou moeten worden is dat niet doordat Chinese overheidsfondsen actief zijn in westerse beurzen, maar veeleer doordat China de binnenlandse consumptie gaat stimuleren en de yuan revalueert waardoor de invoer goedkoper zal worden.

De partijleider van de zuidelijke Guangdong provincie die deel uitmaakt van de Pearl River Delta heeft gesteld dat China deze crisis moet gebruiken om een modern land te worden. Hij pleit er voor over te gaan naar een kapitaal- en kennisintensievere manier van produceren en wijst erop dat in zijn provincie er een gebrek is aan geschoolde arbeid (South China Morning Post, 31-7-2009). De vraag is of zijn pleidooi niet te vroeg komt, gegeven de 20 miljoen laag geschoolde Chinese boeren die als de economische groei door zet ieder jaar weer naar de steden zullen trekken en zodoende de lonen laag houden.

13 ♦ Conclusies

De bloeiperiode in China, die van 1978 tot 2009 heeft geduurd, is in grote mate historisch bepaald geweest. Het was een combinatie van factoren zoals de enorme motivatie om een grootmacht te worden, de mogelijkheden geboden door versnelde globalisering, de lage lonen, de goedkope munt en economische groei ten koste van het milieu. De bottom line in China is vaak stabiliteit. De overheid wil tegen iedere prijs voorkomen dat de stabiliteit in het land in gevaar komt en daarom wil het door gaan met het export-gerichte model dat werkgelegenheid creëert.

Het Chinees export model is 'onhoudbaar' concludeerden Guo en N'Diaye (2009). De belangrijkste reden waarom het model niet onbeperkt voort gezet kan worden is dat China zo'n grote producent is dat indien het in bepaalde sectoren de productiecapaciteit zou blij-

ven uitbreiden China alleen nog kan exporteren door de prijzen nog sterker te laten dalen, wat economisch niet meer rationeel is. Maar China trekt bovendien minder investeringen aan, terwijl het zelf steeds meer in het buitenland gaat investeren. Door het stimuleringsprogramma, de daarmee gepaard gaande vergrote kredietverlening en de verhoging van de koopkracht wordt de binnenlandse economie gestimuleerd, maar dat is tijdelijk. Dit leidt echter wel tot een veel grotere staatsschuld, een verzwakte financiële sector en een crowding out van investeringen door de dynamische particuliere bedrijven in China. Juist de kleine en middelgrote, veelal particuliere, bedrijven creëren de meeste werkgelegenheid. Een zwakkere financiële sector zal de kredietverlening voor kleine particuliere bedrijven echter nog moeilijker maken en de vergrote overheidsuitgaven zouden bovendien tot hogere inflatie en verhoging van de rente kunnen leiden. Tenslotte zorgt de ruime kredietverlening voor bubbles, met name in de aandelen en onroerend goed markt. Daarvoor wordt China momenteel gewaarschuwd (IMF, 2009). Net als Japan in de jaren 90 probeert China zich aan de eigen haren uit het moeras te trekken, maar creëert daarmee ook nieuwe problemen.

Andere factoren die de toekomstige groei kunnen doen afnemen en die aan de orde kwamen zijn de grotere mondigheid van de Chinese bevolking die kampen met relatief lage lonen, gebrekkige sociale voorzieningen en beperkte vrijheid. China zelf klaagt over toenomen protectionisme en de relatie met de VS vereist een verandering van de wisselkoers die de handelsbalans in evenwicht zou kunnen brengen. Bovendien moeten de milieukosten en de kosten van een beter sociaal systeem in de prijzen door berekend worden. Tenslotte houdt de houdgreep waarin de VS en China elkaar houden de koers van de yuan laag omdat deze munt nog steeds gekoppeld is aan de dollar en de munt dus met de dollar devalueert ten opzichte van andere valuta in de regio. Hiermee kan tijdelijk de export vergroot worden, maar het gewenste beleid zou richting een revaluatie van de yuan moeten gaan.

China investeert in het buitenland om markten te ontwikkelen en de toevoer van grondstoffen zeker te stellen. Het belegt elders om meer rendement te kunnen krijgen van het nationale vermogen en en passant wordt ervaring opgedaan met het opereren op een mondiale schaal, iets wat in een sterk vervlochten wereldeconomie erg belangrijk is. China gaat zich in het kader van het globaliseringproces steeds meer als een geavanceerde kapitalistische economie gedragen, maar het heeft nog geen behoorlijke sociale voorzieningen, waardoor de particuliere besparingen voorlopig hoog blijven. IMF (2009) stelt dat de binnenlandse consumptie verder gestimuleerd moet worden omdat anders een enorme overcapaciteit dreigt in de exportindustrie wat leidt tot dalende winsten. Interessant is in

dit verband dat China nu zelf ook maatregelen heeft aangekondigd om overcapaciteit in bepaalde sector te beperken (Financial Times, 1-10-2009). Door de lonen te verhogen zou China de binnenlandse koopkracht kunnen opvoeren in plaats van zo sterk van de uitvoer afhankelijk te zijn. De gunstige cijfers over de economische groei die naar buiten worden gebracht worden niet door iedereen geloofd (Financial Times, 25-8-2009). De werkelijke groei van de binnenlandse consumptie zou tegen vallen en onvoldoende zijn om de grote daling van de export te compenseren. Als straks het effect van het stimuleringsprogramma is uitgewerkt zouden de genoemde structurele factoren in de kapitaal- en arbeidsmarkt het hoofd weer kunnen opsteken en tot een daling van de economische groei kunnen leiden.

Abstract

Economic growth in China has declined strongly because of the international financial crisis. Exports had decreased even more rapidly and millions of workers have lost their jobs in China. November 2008 the Chinese government announced its first economic stimulus program and the positive effects are currently noticed. However, can China's export model survive the crisis? Local consumption has not grown enough to replace exports and much of the current increasing growth is due to the stimulus program. Several factors are analyzed which indicate that the export based growth model is no longer sustainable. In particular decreasing direct foreign investments and increasing Chinese investments abroad, a weakening of the financial sector and the necessary expenditure for social security as well as the deterioration of the environment will have a negative impact on China's growth model based on increasing exports. The issue of increased protectionism and a revaluation of the renminbi are discussed and some of the structural weaknesses of China's capital and labour market are identified. Increasing local household consumption would probably be a more sustainable option for China's economic growth than continuing efforts to expand exports.

Literatuur

- ADB (2009): Asian development outlook. Manila: Asian Development Bank.
- Alden, C. (2007): China in Africa. London: Zed Books.
- Bakker, A. (2008): Sovereign wealth, the quest for return and global financial stability challenges for official reserve management. In: W.W. Boonstra en S.C.W. Eijffinger (red., 2008): Een klassieke economie met een brede blik. Den Haag: SDU.
- Berger, A. (2008): The role of Bilateral Investment Treaties (BITs) in China's foreign policy. Bonn: German Development Institute. Contribution to the EADI conference in Geneva.
- Broadman, H.G. (2006): Africa's silk road, China and India's new economic frontier. Washington: World Bank.
- Chang, L. T. (2009). Factory girls. London: Picador.
- China Statistical Yearbook (2007). Beijing: Cental Bureau of Statistics.
- Dijk, M. P. van (2008). Waarom de Chinese groei zal vastlopen en Europa iets te bieden heeft. In: Fiducie, Vol. 15, No. 4, pp. 23-29.
- Dijk, M. P. van (eds, 2009): The new presence of China in Africa, The importance of increased Chinese trade, aid and investments for Africa. Amsterdam: University Press.
- Dijk, M. P. van en Zhang Mingshun (2005): Sustainability indices as a tool for urban managers, Evidence from four medium-sized Chinese cities. In: Environmental Impact Assessment Review, Vol. 25, pp. 667-688.
- Ellis, R.E. (2009). China in Latin America: The what and wherefores. London: Rienner publisher.
- Guo, K. en P. N'Diaye (2009): Is China's Export-Oriented Growth Sustainable? Washington: IMF Working Paper No. 09/172.
- IMF (2009): World economic outlook 2009. Washington, October.
- Howell, J. (2006). Reflections on the Chinese state. Development and Change, Vol. 37 (2), pp. 273-97.
- Hung, H.F. (2008). Rise of China and the global overaccumulation crisis, Review of International Political Economy, Vol. 15 (2), pp.149-179.
- Kuijs, L. (2006). How will China's saving-investment balance evolve? World Bank policy research working paper No. 3958. Washington: IBRD.
- Kynge, J. (2006): China zet de wereld op zijn kop. Nieuw Amsterdam Uitgevers.

UNCTAD (2008): World investment report. Geneva.

Winters, L.A. (1995): Liberalizing European steel trade. *European Economic Review*, Vol. 39, pp. 611-21.